

AZ OBJECTIV LÉTBEN VALÓ HIT LÉLEKTANA.

(Folytatás.)

II. FEJEZET.

Az Idő és Tér objectivitása.

Jelenéseink bizonyos tulajdonságainak objectivitasában való hitünk elemzéséről áttérek az Idő egységes (szakadatlan) objectiv folyásában és az egységes Tér állandó, objectiv létében való hitünk elemzésére, mely hitünknel fogva az idő- és a térdarabot, mely nekünk valamely jelenésben megjelenik, amaz egységes objectiv Idő és Tér egy részének tekintjük.

Az Idő tekintetében a feladat megoldása könnyű. A hit, hogy jelenéseinkben, kivétel nélkül tartam jelenését és azok közt szakadatlan egymásután jelenését jelentethetjük meg akaratunk által, (vagy más szóval a hit, hogy bármely jelenésünkön kezdve, akaratunk által a szakadatlan, folytonos időfolyás jelenését jelentethetjük meg),¹ nem egyéb, mint a hit, hogy az Idő szakadatlanul objective folyik.

Nem ily egyszerű a dolog a Térre nézve; mindazonáltal az egységes Tér objectiv létében való hit sem egyéb, mint hit, hogy akaratunk által bizonyos jelenéseket megjelentethetünk. Az egységes

---

¹ A második, zárjelben levő formulázást helyesebbnek tekintem oly okoknál fogva, melyeket itt egész bőven nem adhatok elő. Röviden jelezve, ez okok a következők: úgy a tartam mint az egymásután jelenéseiben van egy közös elem, és ez az «időfolyás jelenése», mely pendantja a helyváltoztatás jelenésének, a mely mozgásainkat kíséri. Két vagy több jelenés egyidejűségének u. n. jelenése époly kevésbé elsődleges jelenés, mint pld. a csend jelenése; az egyszerűen ama két vagy több jelenés megléte a nélkül, hogy azok közt az időfolyás jelenése megjelenék, de háttérben kísérve az időfolyás képzetétől, a melylyel gondolatban ama hiány szembe helyeztetik. Az első formulázás megfelel az általában elfogadott tanoknak ezen tulajdonságokra vonatkozólag, melyekkel az ép most jelzett felfogás ellentétben van. Talán meg fog engedtetni nekem, hogy egy más alkalommal felfogásomat e folyóiratban kifejtsem.

Tér objectiv létében való hitünk t. i. azon tény következménye, hogy akarataink által mozgásokat hozhatunk létre és e mozgások által a *helyváltozás* jelenését jelentethetjük meg; e nélkül az egységes Tér objectiv létéről nem volna fogalmunk, hacsak az velünk nem született. Ennek igazsága kiderül, ha egy mozgásra egyáltalában nem képes egyént képzelünk magunknak. Tegyük bár fel, hogy ezen egyén minden jelenései eszméletének kezdetétől fogva terjedtséggel és helyzettel birnának és térbeli viszonyban állanának egymással,¹ terjedtségek helyek és viszonyok nem fognak neki egy egységes objective létező Tér részei gyanánt feltűnni. Hogy jutna ugyanis ezen egyén ama hithez, hogy a terjedtségen kívül, mely neki valamely időpontban, egy jelenésében, akár színben, akár tapintási érzetben, akár testi fájdalomban, akár hangban megjelenik, ugyanabban az időpontban objective létezik egyéb tér is? Különösen a látott teret véve tekintetbe, két lehetőség forog fenn. Vagy állandóan jelen van előtte a szem látási területe; akkor e terjedtség egy állandó subjectiv jelenés. Vagy el-eltűnik e terület bizonyos időre, az eszméletből, daczára annak, hogy a szem mozdulatlan, t. i. akkor, ha más jelenés foglalja el az eszméletet, de úgy, hogy az egyén akarata által bármely pillanatban (szintén a nélkül, hogy szemét mozgatná) ismét megjelentetheti; akkor e tényt legfőlebb úgy fogja kifejezni, hogy ezen egy térdarab, állandóan objective létezik,² de nem fog eljutni egy objectiv egységes Tér fogalmához, a melynek az a darab része volna. Nem változtat semmit e dolgon, hogy, mint föltettük, minden jelenése bir helylyel és helyi viszonyban áll minden mással. Minden fény- vagy hangjelenés és egyáltalában minden jelenés bir intenzitással és intenzitása tekintetében bizonyos különbségi viszonyban van minden más fény-, hang-, illetőleg talán minden más jelenéssel; de az ebben való hit nem azonos azzal a hittel, hogy a fénynek, hangnak s a többi jelenés-fajoknak valamilyen intenzitás continuumai vagy egy általános intenzitás-continuum valahogyan állandóan objective léteznék. Még ha fény,

¹ Ez egy föltevés, melyet pusztán az előadás világosabbá tételére használok. Jól tudom, hogy a psychologusok nagy része azt tartja, hogy egy teljesen mozgás-képtelen lény egyáltalában nem birhat térjelenésekkel. E kérdésre a jelen fejezet még visszatér.

² E föltevés helyett azt a másikat is tehetjük volna, hogy az egyén semmi más mozgásra nem képes, mint hogy akaratahoz képest szemeit behúnyja és újra kinyitja

hang s a többi jelenéseink az intenzitás bizonyos rendjében következéne is egymásután, például folytonosan fokozódva, vagy pedig egy ideig fokozódva és azután lejjebb szállva, akkor sem volna alapja azon hitünknek, hogy midőn e skálák egy foka észméletünkben megjelenik, a többi azonkívül objective létezik. Teljesen analog volna ezzel a helyre és a helyi viszonyokra nézve egy mozgásra nem képes lény helyzete.

De mozgásképesek vagyunk, mozgásainkat kíséri az a sajátóságos jelenés, melyet helyváltozásnak vagy egy *más* hely megjelenésének nevezünk, és mi fő (mert mindez még nem volna elég, hogy bennünk a Tér objectiv létében való hitet megállapítva) tudjuk, hogy akaratunk által a mozgásokat, a melyekre képesítve vagyunk bármely pillanatban létrehozhatjuk és így megjelentethetjük a nevezett jelenést. Hisszük, hogy a terjedtségen vagy térdarabon kívül, mely egy pillanatban valamely jelenésünkben számunkra jelen van, vagy a helyett, megjelentethetünk *más* térdarabot jobbra, balra, előre, hátra, föl- vagy lefelé tőle akaratunk által (t. i. szemeink, fejeink, végtagjaink mozgatása vagy egész testünk továbbvitele által) azután megint más térdarabokat e különböző irányokban ezektől, és így tovább, távolabb és távolabb határ nélkül más és másokat; ennélfogva mialatt bármely pillanatban egy térdarab számunkra jelen van, azt hisszük, hogy ha egy bizonyos előző időpontban úgy akartuk volna e számtalan más, a jelenlevőhöz bizonyos helyi viszonyban levő térdarabok közül bármelyik lehetne jelen előttünk e pillanatban és e hitet fejezzük ki úgy, hogy szüntelen más térdarab, vagy hogy egy vége nem érhető Tér *létezik* e pillanatban, a melynek az épen jelenlevő térdarab egy része. A számtalan «helyváltoztatási jelenés» vagy *más* helyek megjelenése közül, melyeket akaratunk által bármely pillanatban megjelentethetünk, némelyeket, melyek egy bizonyos iránynyal és terjedtséggel bírnak, az előbb jelen volt helyhez való visszatérésnek, vagy e hely újra megjelenésének nevezünk. A hitet ezen különös jelenések folytonos megjelentethetőségében, más szóval úgy fejezzük ki, hogy *ugyanazon* helyek vagy térdarabok állandóan léteznek — egy hit, mely lényeges része a Tér objectiv létében való hitnek.¹ A Tér

¹ Ugy látszik talán, hogy ez nem körülírása a Tér objectiv létében való hitünknek subjectiv fogalmakkal, mert úgy véli, hogy egy térdarab másvoltának fogalma már annak mint objective létezőnek fogalma, vagyis a hit, hogy egy térdarab vagy hely jelenése egy *más* térdarab vagy hely jelenése, mint egy más illy

folytonos objectiv létében való hitünk tehát nem egyéb, mint más szóval való kifejezése annak, hogy bizonyos helyek folyton megjelentethetők akaratumk által, ép úgy a mint hitünk jelenéseink némely tulajdonságainak pillanatnyi objectiv meglétében nem egyéb mint más szóval való kifejezése hitünknek bizonyos tulajdonság-jelenések pillanatnyi megjelentethetőségében akaratumk által. Objectiv lét mindkét esetben megjelentethetőség akaratumk által.

Az eredmény ezen azonosságát talán csak látszólagosnak fogja mondani az olvasó, mert nem találja megengedhetőnek az akaratumk, mely objectiv testi tényeket, oly kézzelfogható dolgokat hoz létre, mint a milyenek mozgásaink, azonosítását azon akaratumk, mely nem irányul egyéb, mint hogy jelenéseink különbségeit, egymásutánjait stb. hozzá tudomásunkra. De ha ez az eset, úgy az olvasó nem jó psychologus. Ez esetben ugyanis az első akarat hatását az objectiv szemléelő, a második akaratét ellenben az akaró alany szempontjából nézi és így a két hatás valóban teljesen különbözőnek tünik föl; de mindkettőt egy szempontból nézve, a kettő teljesen analog. Hiszen az objectiv szemléelő szempontjából a második esetben is beáll azon csodálatos tünemény, hogy az alany akarata az objectiv testi világban változásokat hoz létre, mert az alany eszméletében az akarat folytán beálló változás, az egymásután, a különbség stb. megjelenése nem történik correlativ physikai változások nélkül az alany testében, sőt e változások között vannak izommozgások is. Viszont (a mint az akaratumról szóló, már jelzett fejezet ki fogja mutatni) az alany tudomása szerint az első akarat hatása is először csak a helyváltoztatás jelenése. Csak későbbi tapasztalat tanítja meg arra, hogy akkor, mikor akarata más teret jelentet

jelenés, már magában foglalja a hitet, hogy az egy objective létező térdarab megjelenése. De ez tévedés; a mozgásképtelenségnek ama föltevése, melylyel a jelen tárgyba fogtumk, kitüntette, hogy lehet fogalumk térdarabok különbözőségéről, a nélkül, hogy azokat objective létezőknek hinnők. Sőt ha mozgásképesek volnánk és mozgásainkat kisérné a helyváltozás jelenése, de mozgásaink akaratumktól függetlenül, esetleg, önkényt történnének, azok nem hoznák meg nekünk a Tér objectiv létében való hitet. A fönnebbi elemzés súlypontja a más térdarabok akaratumk által való folytonos megjelentethetőségében fekszik. Miben áll különböző térdarabok különböző volta, ezt elemezni, a *tér-észrevétel* lélektanának feladata, a mely a térjelenésekkel pusztán mint *jelenésekkel* foglalkozik, az objectivitás lélektana e fogalmat, mint már készet, habár csak objective meglevőt veszi föl. Mindazonáltal az előző kérdéssel is egy bizonyos irányban, mely tárgyunkat közelebről érinti, egy függékben fogok foglalkozni, mely, habár a legközelebbi fejezet után következik, a jelen fejezetet is lényegesen kiegészíti.

meg, mint a mely jelen van, testének bizonyos részei változáson mennek át, ép úgy, a mint tapasztalat tanítja meg még később arra, hogy ugyan ez az eset, midőn akarata időt vagy különbséget hoz tudomására.

Annyi igaz, hogy nagyon különböző az a két fajta az objectivumoknak, melyeknek fogalmához az akaratnak most összehasonlított két neme működése fölötti reflexio által jutunk: az egyik egy minden dolgot magában foglaló és állandó entitás, a másik oly vékonyka és múló valami, mint jelenések tulajdonságai, pl. intenzitása, különbsége stb. De éppen az, hogy ily különböző esetekben bizonyos jelenéseknek az akarat által megjelentethetőségét mégis egyféleképen fejezzük ki: úgy, hogy valami objective létezik, erős bizonyíték az objectivitás azon értelmezése mellett, melyet elméletem ad.

Még egy említésre méltó bizonyítékot képez a következő: Mindenki előtt, a ki a következőket átgondolja, nyilvánvaló lesz, hogy bizonyos körülmények közt az Idővel és Térrel analog egyéb objectiv entitások fogalma keletkeznék benne. Tudva lévő, hogy az Idő és a Tér nem az egyedüli rendek vagy formák, melyekben jelenéseink bizonyos rendszerben sorakoznak; ellenkezőleg intenzitásuk is képez egy ily rendet. Tegyük fel; hogy hőjelenéseink nem állának azon törvények alatt, melyek alatt tényleg állanak, hanem a következők alatt. Mialatt jelenés jelenést követ eszméletünkben egyidejűleg egy folytonos hőjelenésünk volna, mely az idő folyamán folyton fokozódik. Ily körülmények között jelenéseinket ép úgy befoglaltaknak tudnók egy folyton folyó Hőben, egy Hő-entitásban, a mint befoglaltatnak egy Időben; helyöknek és tartamuknak ebben megfelelne a hőfok, illetőleg fokozódás, melylyel összeesnek abban. Csakhogy e Hőentitást éppen nem fognók fel valami objectivnek, mely folyik függetlenül attól, vajjon e folyás jelen van-e előttünk vagy nincs. De tegyük föl, hogy a hőjelenések nem alkalmatlankodnának mindig eszméletünkben, időről-időre megszűnnének, például akkor, mikor a Hőben foglalt jelenések egyéb tulajdonságai és viszonyai érdekelnének bennünket, mint «helyzetők» és «tartamuk» ezen entitásban, de ekkor is, ha akarnók, bármely ily jelenésre nézve, megjelennék nekünk a hőfokozódás, melylyel az összeesik, vagy mely két jelenést elválaszt; ily körülmények közt a Hő számunkra az idővel analog objectiv entitássá is lenne. Hasonlóképp megjelölhetők a körülmények, melyek közt egy a Térrel analog Hő-entitás fogalma keletkeznék bennünk. Ejtsük el a

fönnebbi föltevést és fontoljuk meg a következőt. Legyen minden pillanatban jelen előttünk a hő egy bizonyos fokának jelenése és legyünk képesek akaratumk által tetszés szerint megjelentetni sorban e foknál magasabb vagy alacsonyabb fokokat, akkor e tényt úgy fejeznők ki, hogy (objective) *létezik* egy Hő és ez ebben az esetben az *analog volna egy egyirányu Térrel*. Még inkább ez volna az eset, ha a különböző hőfokokhoz állandóan kötve volnának különböző tapintási, nyomási, szín- és hangjelenések, úgy, hogy ha akaratumk által megjelentetjük az illető fokokat, megjelennek ezek is; ez objectiv léte volna egy világnak a Hőben, mely analog volna külvilágunk objectiv létével a Térben. De ez utóbbi megjegyzés már elvezet következő szakaszunkhoz, mely e lét kérdését tárgyalja és a mely el fogja oszlatni azt a furesa benyomást, melyet talán okozott, hogy a Térrel tartalmától egészen elvonatkozva foglalkoztunk.¹

Mielőtt erre áttérnénk, még egy munkát kell elvégeznünk, mintegy kijelölnünk a helyet, melyet az Idő és Tér objectivitásának lélektana az Idő és Tér lélektanában általában elfoglal.

Mint a hit jelenéseink bizonyos tulajdonságainak objectiv létében, úgy tudtommal a hit az Idő egységes, objectiv folyásában és az egységes Tér objectiv létében szintén oly nemei az objectiv létben való hitünknek, melyeknek lélektana eddig elhanyagoltatott. — Azon psychologusok között, a kik a külvilági dolgok, az anyag vagy a testek objectiv létében való hitünket megkisértették subjectiv fogalmakkal meghatározni, és előadni annak keletkezését dologjelenéseinkből, egyetlen egy sincs, a ki csak föl is vetette volna a kérdést, vajjon lehető-e egy hasonló elemzés az Idő és a Tér objectivitásában való hitünkre nézve (a melynek meglétét pedig bizonyára egy sem lett volna kész tagadni) és azt a kérdést, hogyan keletkezett e

¹ A jelenéseket folyton kísérő hőjelenés helyett, melyet a fönnebbi képzeletbeli föltevésben fölvettem, fölvehettem volna egyszerűen, hogy a jelenések folyton fokozódó minőségi fokkal (intenzitással) következnek egymásután, és kimutathattam volna, hogy bizonyos körülmények közt ez egy objective folyó, illetőleg létező Fok-(Intenzitas)entitás fogalmára vezetne. Csakhogy e föltevést kevésbé hittem az olvasó által elgondolhatónak, mint a szövegben kidolgozottat, mert az fölteszi, hogy a legkülönbözőbb minőségű főjelenéseink foki viszonyban állanak egymással, és azután annak kidolgozása fölvetett volna bizonyos nehéz kérdéseket az intenzitás lélektanát illetőleg, melyek nem tartoznak ide.

hit idő- és térjelenéseinkből. Ellenkezőleg a külvilág objectiv létében való hit tárgyalásánál mindig egyszerűen már *meglevőnek tekintették* az utóbbi hitet és azzal külön nem foglalkoztak, mintha az külön magyarázatra nem is szorulna. Oly munkákban, melyeknek szándéka a lélektan egész rendszerét adni ugyan sohasem hiányzik az egységes Időről és Térről való fogalmaink elemzése és keletkezésük előadása, de e munkák szerzői kivétel nélkül elfelejtik, hogy az egységes Időről és Térről való fogalmaink egy objectiv Időről és Térről való fogalmak; más szóval a psychologusok gyakran tárgyalták a Tér és Idő egységéről való fogalmainkat, de a nélkül, hogy azok objectivitásáról való fogalmainkat tárgyalták volna. A mi bennünket itt érdekel, az, hogy az utóbbi elhanyagolása hibássá tette az előbbiről való tárgyalásukat és azt okozta, hogy az első pont tekintetében is csak látszólagos eredményekre jutottak, úgy hogy egyéb netaláni hibáktól eltekintve, ezen okból sem létezik egyáltalában teljes elemzése az Időről és Térről való fogalmainknak, habár sok elmélet vallja is ezt céljának.

Hogy az Időn kezdjük, azt találom, hogy valamennyi író, a ki vele foglalkozott, ama tévedésben leledzik, hogy egymásután-jelenéseink összege az Idő egységes folyásának egy jelenését képezi. E tévedés folytán valamennyien azt tanítják, hogy azon egymásutánoknak emlékezete, a melyek előttünk egy előző időszakban megjelentek, nem egyéb, mint ezen időszaknak egy emlékezete és kivétel nélkül azon véleményben vannak, hogy egy jövő időszakról való fogalmunk nem egyéb, mint jövő egymásután-jelenések fogalma. Ugyanezen tévedésnél fogva úgy adják elő a dolgot, mintha az Idő egységes folyásáról való fogalmunk egymásután-jelenéseink által egyenesen adva volna és mintha keletkezésének további magyarázatára nem is volna szükség.

E nézet téves volta nyilván való. Az Időről való fogalmunk az egymásutánok egy oly lánczának fogalma, a melyben minden szem megelőz vagy követ minden másikat, egymásután viszonyában van minden máshoz.¹ Ámde jelenéseinknek egy ily egyetemes lánczolata tényleg nem jelenik meg előttünk. Hogy ez így van, annál világosabbá lesz előttünk, mennél jobban vizsgáljuk az egymásután jelené-

¹ Ha az olvasó megütközik e tétel képletes nyelvén, melyet a szemlélhetőség céljából választottam, helyébe a következőt olvashatja: «Az Időről való fogalmunk magában foglalja, hogy tartalmának minden része vagy egyidejűség, vagy egymásután viszonyában van minden más részszel.»

sének lényegét. A psychologusok nagyon helyesen megegyeznek abban, hogy egy *A*-tól *B*-re való egymásután jelenésének elkerülhetetlenül szükséges eleme *A* képzete, másodlagos megjelenése (repraesentációja) egyidejűleg *B*-nek elsődleges megjelenésével. Már most engedjük meg, a mit tényleg nem tartok igaznak, hogy az egymásután bármely jelenésüinktől a közvetlenül rákövetkezőre, vagy néhány közelire nem esik meg a nélkül, hogy megjelenék; de bizonyosan nem jelenik meg nekünk minden esetben oly jelenések egymásutánja, melyeket egy órai, vagy nagyobb időköz választ el. Ám ha ez így van, akkor egymásután-jelenéseink összege nem képezi az Idő egy egységes folyásának jelenését, hanem egy csomója oly egymásután-jelenéseknek, a melyek egymással szemben nem jelennek meg egymásután viszonyában. Ha ez így van, akkor a lefolyt napnak emlékezete, a mely este bennünk fölmerülhet, a következő elemekből áll: A nap összes élményei, melyekre visszaemlékezünk, mint az estét megelőzők, fognak megjelenni emlékezetünkben; visszaemlékezhetünk sok más egymásutánra is, a melyek megjelentek volt nekünk; de lehetetlen, hogy mindazon élményekre, a melyekre visszaemlékezünk, úgy emlékezzünk vissza, mint a melyek megelőzték, vagy követték mindazon többi élményeket, a melyekre visszaemlékezünk. Bármily hihetetlennek is lássék ez az olvasó előtt, a ki talán összetéveszt következtetéseket emlékezésekkel, ez elkerülhetlenül következik azon tényből, hogy csak arra emlékezhetünk, a mi elsődlegesen jelen volt előttünk. Megengedhetjük azt is, hogy a nap egyik élményére úgy emlékezzünk vissza, mint a mely hosszabb idő előtt történt, egy másikra úgy, mint a mely rövidebb idő előtt történt, de a rövidebb időre nem emlékezzünk vissza úgy, mint a mely befoglaltatik a hosszabban. Minthogy az egymásutánoknak egységes láncolata nem jelent volt meg nekünk elsődlegesen, nem is emlékezhetünk rá vissza. Továbbá ha ez így van, akkor egy jövő időszakról való fogalmunk nem állhat jövődő egymásután-jelenések fogalmából. És végre az egységes Időről való fogalmunk nem épül fel egyszerűen egymásután-jelenéseinkből; egy elemmel többet tartalmaz és egy elemmel több szükséges keletkezéséhez. Ez az elem az *objectiv egymásután* fogalma és az *objectiv egymásutánban való hit*.¹

¹ Talán azt fogja mondani az olvasó, hogy a psychologusok számba vették ez elemet, mert mindnyájan azt mondják, hogy az Időről való kifejtett fogalmunk

Hisszük ugyanis, hogy jelenéseink azon egymásutánjain kívül, a melyek nekünk megjelentek és meg fognak jelenni, végbe mentek és végbe fognak menni jelenéseinknek oly egymásutánjai is, a melyek nem jelennek meg nekünk.¹ Hisszük továbbá, hogy minden jelenés, a melyre úgy emlékezünk, mint a mely az emlékezet jelenését rövid idővel előzte meg, követte mindazon jelenéseinket, a melyek emlékezetünkben, mint régebben lefolytak tünnek fel, habár e viszony nem jelent meg nekünk minden esetben és így minden esetben nem is lehet arra emlékeznünk. Ezen objectiv egymásutánokban azon értelemben hiszünk, hogy bizonyos egymásután-jelenéseink lettek volna, ha úgy akartuk volna. Tudjuk ugyanis, hogy *A* másodlagos megjelenése a későbbi *B* jelenésével nemcsak önként, magától eshetik össze akképen, hogy egymásután-jelenése jöjjön létre, de hogy *akarva* hozhatunk létre egy ily összeesést, ha *A* elsődleges megjelenése alkalmával elhatározzuk, hogy megfigyeljük, vajjon jön-e utána egy *B* és nem engedünk akaratunkból, míg *B* meg nem jelenik. Hisszük továbbá, hogy minden jelenésünk vagy egyidejű minden más jelenésünkkel, vagy megelőzi, vagy követi azt, akár megjelenik nekünk eziszonyok valamelyikében

---

magában foglalja azon fogalmat, hogy jelenéseink egymásutánjával egyidejűleg végbe megy meg nem jelenő események egy meg nem jelenő egymásutánja is. Ez valóban szintén az objectiv egymásután egy fogalma, de nem az, a melyről a szöveg szól, és nem is pótolhatja ezt az egységes Időről való tudatunk elemzésében és keletkezésében. Mielőtt objectiv események egységes egymásutánjáról fogalmunk lehetne, birnunk kell már jelenéseink egységes egymásutánjának fogalmával, a mi már az egységes Idő fogalma.

¹ A hit, a melyet este az elmúlt nap eseményeinek egymásutánjára vonatkozólag táplálunk, többől is áll. Hisszük, vagy mint mondani szoktuk, tudjuk, hogy a nap két különös élménye közül, a melyekre visszaemlékezünk, melyik előzte meg a másikat s hosszú vagy rövid idővel-e, a nélkül, hogy egymásutánjuk jelenésével birtunk volna, és így arra visszaemlékezhetnénk. Ezen hit mindig következtetésen alapszik, így például abból következtetünk, hogy máskor mindig ily rendben tapasztaltuk a két eseményt, vagy abból, hogy volt jelenésünk arról, hogy egyik esemény megelőzött egy közbensöt, és ez egy másikat. Valamint bizonyos dolgokon való változások megjelenéséből következtetjük, hogy másutt objective más változások történek, vagy történtek: épen úgy következtetjük jelenéseink bizonyos egymásutánjainak megjelenéséből, hogy jelenéseink más egymásutánjai objective történek, vagy történtek, habár e következtetéseket, a mennyire tudom, egyetlen egy psychologus sem említette. Ily következtetések vonása azonban már felteszi, hogy már birunk az objectiv egymásután fogalmával és hogy hiszünk objectiv egymásutánokban.

ez utóbbihoz, akár nem; vagyis hiszszük az Idő egy egységes szakadatlan folyását. Ezt azon értelemben hiszszük, hogy ha bármely jelenésünk alkalmával elhatározzuk, hogy egyáltalában egymásutánokat figyelünk meg (anélkül hogy egy bizonyos különös *B* megjelenését váránk) ama jelenésről egy másikra való átmenet és erről megint egy másikra való átmenet és így tovább fog nekünk megjelenni, a meddig csak akaratunk tart, vagyis hogy egy vége nem érhető szakadatlan lánczolata az egymásutánoknak, vagyis egy szakadatlan Idő folyás fog nekünk megjelenni. Fogalmunk az Időről, még egy napnyi időről is, egy objectiv és csak részben megjelenő valamiről való fogalom. Valóban összege, vagy «abstractuma az egymásutánoknak» (Spencer), de nem tényleg megjelent egymásutánoknak, hanem objectiv egymásutánoknak, olyanoknak, a melyek csak megjelentethetők akaratunk által.

Ebből nyilvánuló azon psychologusoknak hibája az Időről való tudatunk analysisében, a kik úgy tüntetik azt fel, mintha tényleges egymásután-jelenéseinkből állana. De nyilvánvaló hibájuk ama fogalom keletkezésének előadásában is. Egyszerű utalás helyett egymásután-jelenéseinkre, mint a melyek megléte eléggé megmagyarázza ama fogalom meglétét, azt kellett volna előadniok, hogyan keletkezik mindegyikükben a hit jelenéseink objectiv egymásutánban általában; hogyan a hit abban, hogy két jelenés, melyek mindketejére, mint elmúltakra, de mint különböző régen elmúltakra vissza emlékezünk, egymásután viszonyában voltak egymáshoz is, habár az nem jelent meg nekünk; hogyan a hit más ily u. n. idői axiomákban; hogyan végre a hit amaz egyetemes, egységes egymásutánban, a mely az Idő és a melynek minden megjelent egymásután egy része; mely hitek közül az első a többieknek alapja. Mi a jelen fejezetben csupán az analitikus kérdéssel foglalkozunk, és azért e kérdésekre választ nem adunk, későbbre hagyva azt. A válasz vagy az lehet, hogy e hitek velünk születtek, vagy hogy tapasztalataink általánosítása útján keletkeztek, vagy oly keletkezési módot kijelölhet, mely e kettő közt középhelyet foglal. Bármelyik is legyen a helyes válasz, a psychologusoknak nem lett volna szabad szem elől téveszteniök, hogy e kérdések bennfoglaltatnak az Időről való fogalmunk keletkezésének kérdésében. És ha ez nem kerülte volna ki figyelmöket, e kérdések ismét rávezették volna őket ama előzetes kérdés megoldásának szükségességére, mit értünk egy objectiv egymásután alatt? mi az, a mi nem jelenés és a mit mégis

ugyanoly névvel jelölünk, a melylyel egy bizonyos jelenést? És ha e kérdést helyesen megoldották volna, belátták volna, hogy az elemek között, melyeket egy subjectiv fogalmakkal való meghatározás az egységes Idő fogalmában talál — hihetetlen, első pillanatra, de való — bennfoglaltatik az akarat fogalma, t. i., az akaraté egymásutánokat észlelni, és hogy csak olyan egyén juthat e fogalomra, a kiben ily akarat megvan és a ki nincs önkényt megjelenő egymásutánok kényére hagyva.¹

A Térre vonatkozólag különböző íróknál tudvalevőleg igen különböző «térlemélet»-ek vannak. Ezek közül én kettőt vizsgálok itt.

Az egyik szerint jelenéseink eredetileg minden túrtulajdonság nélkül jelennek meg és terjedtségről vagy térbeli viszonyról jelenésünk csak mozgásaink által keletkezik. Mozdásainkat ugyanis egy érzet kíséri, mely a mozgás terjedtségével és irányával változik. Hogy egy dolog

¹ Barmenyüre túlzottan találta és megunta már az olvasó a gondot, a melylyel várható ellenvetésekre előre megfelelni igyekszem, a következőt még sem szabad figyelmen kívül hagynom.

Lehetséges hogy egy bíráló a következővel véli tönkretétetni ép most befejezett, előadásomat: «Az objectiv egymásután amá eleme, melyről fentebb szó volt, egész szükségtelen. A szerzőnk fentebb (267. l.) megengedte, hogy utólag tudhatjuk, hogy bizonyos jelenések közül, a melyekre emlékezünk, *Z* követte *A*-t, habár ezen egymásután nem jelent volt meg nekünk, még pedig tudhatjuk akkor, ha megjelent volt nekünk *F*-nek *A* után, *M*-nek *F* után és *Z*-nek *M* után való következése. A szerző, igaz, azt mondta, hogy *Z*-nek *A* után való következését ezen esetben következtetés alapján hisszük és hogy ama kifejezéssel, hogy *Z* *A*-t követte, azt akarjuk mondani, hogy lehetett volna egy egymásutánról jelenésünk, ha akartuk volna. Én ellenkezőleg azt tartom, hogy itt nincs egy tény következtetése egy másikból, hanem hogy mi már azokat a tényeket, a melyek igenis megjelentek volt nekünk, t. i. azokat a tényeket, hogy *F* követte *A*-t, *M* *F*-et és *Z* *M*-et, úgy fejezzük ki, hogy *Z* követte *A*-t. Ámde a szerző megengedte fentebb azt is, (a mi nem is tagadható), hogy két, időben közvetlenül szomszéd jelenés egymásutánja minden esetben megjelenik. Én azt tartom, hogy két egyidejű jelenés egyidejűsége is minden esetben megjelenik. Ennélfogva azt állítom, hogy ha minden este azt hisszük, hogy sok egymásután történt, a melyekről nem voltak oly jelenéseink a minőket a psychologusok leirnak, sőt ha azt hisszük, hogy mindazon jelenéseink, a melyek nem voltak egyidejűek, egymásután viszonyában állottak egymással, mi mégis csak azt hisszük, a mi megjelent volt nekünk, mert az átmenet első jelenésünktől a másodikhoz, a másodikától a harmadikhoz, s így tovább az utolsó előttitől az utolsóhoz igenis megjelent volt nekünk és az alatt, hogy az utolsó követte az elsőt, nem értünk egyebet, minthogy ezen megjelent egymásutánok

jobbra, balra, fent vagy lent, közelebb vagy távolabb van, az csak annyit jelent, hogy a szem, a fej, vagy a végtagok mozgási érzeteinek egy különböző neme, vagy mennyisége előzi meg annak látását, vagy érintését. Egyetlen mozgó tag, melynek végén egy tapintási érzékkel felruházott pont van, elég volna arra, hogy a tér jelenését megadja, melyet e pont mozgás közben befut és a dolgok térbeli viszonyát, melyek e térben léteznek. Különböző mozgó tagok mozgásainak egyenértékeit a tapasztalat tanítja. Az által, hogy mozgó tagjainkkal testünk különböző részeit érintjük, megtanuljuk az utóbbi különböző pontjainak térviszonyait, úgy, hogy később minden, egyéb tárgytól jövő, tapintási érzet, a test bármely részét érje is, localisálható lesz minden más részhez képest. Az egész test mozgása egyik helyről a másikra, még nagyobb tér jelenését adja. A szem, a fej, s a többi mozgószervek mozgási érzeteinek egyenértékei szintén tapasztalat útján tanultatnak meg. Nagyszámú mozgás után megnyerjük a Tér ama fogalmát, melylyel a felnőtt bír.

történtek.» Ezen okoskodás nem lehet helyes. A bírálónak a következőket felelem : Hogy létezik az egymásutának oly jelenése, a melyet a psychologusok leírnak, és hogy *M*-nek és *N*-nek bizonyos módon való megjelenését az emberek úgy írják le, hogy *N* követte *M*-et, az kétségtelen, és ez a fentebbi okoskodásban is benfoglalatik; legalább is egy közvetlen egymásután esetében ezen egymásután tudata egy ily jelenésből áll. Ámde, ha az emberek már azt, hogy *F* követte *A*-t, *M F*-et, és *Z M*-et, úgy fejeznék ki, hogy *Z* követte *A*-t a nélkül, hogy azt úgy fognák fel, mint egy *A*-tól *Z*-ig való egymásután-jelenés lehetőségét, vagy alkalmát, akkor két különböző dolgot neveznének egymásutának a nélkül, hogy erre valami okot tudnának találni. Az egymásután fogalma bennünk először csak egymásután jelenések következtében léphet fel; (mert ha objectiv, realis egymásutánok egy velünk született tudatával bírnánk, hogy ismerhetnők fel a jelenések bizonyos faját egymásután jelenésekül?) és ha később objectiv egymásutánok fogalmával is bírnánk, ez csak úgy történhetik, ha ezeket bizonyos módon azonosítjuk egymásután jelenésekkel. Ha a hőmérőnek, melyet egy fazék vízbe tettünk, higánya magasra felszáll, azt mondjuk, a víz meleg; de e hithez ebben az esetben csak következtetés útján jutottunk, a víz melegsége alatt nem azon tényt értjük, a melyet észleltünk, hanem azt, hogy egy bizonyos érzetünk lenne, ha kezünket a vízbe dugnók. Vajjon ahhoz a hitünkhöz, hogy ha egy esemény megelőz egy másikat, ez egy harmadikat, a harmadik egy negyediket és így tovább, minden későbbi követ minden előbbi, olyan tapasztalati úton jutottunk-e, mint ahhoz a hitünkhöz, hogy a meleg kiterjeszti a testeket, azt nem akarom itt vitatni; lehet, hogy ezen általános igazság, melynek ellenkezőjét el sem tudjuk képzelni, velünk született; de hogy e követést nem tudtuk másképp felfogni, mint egy egymásután-jelenés lehetőségét, nyilvánvalónak tartom.

Föltéve, hogy ez elméletnek igaza van a térjelenéseknek a mozgási érzetekkel, vagy azok bizonyos tulajdonságaival való azonosításában, még akkor sem volna igaz, hogy nagyszámú, különböző irányú mozgási érzet elég a Tér azon fogalmanak létrehozására, melylyel a felnőtt bir. Mi mondja ugyanis meg az egyénnek, ki mozgás útján jut a térjelenésekhez, hogy tér *van* akkor is, mikor ő nem mozog, vagy hogy tér van más irányokban és nagyobb terjedtségben, mint a melyeket, mozgása valamely pillanatban megjelentet? A legelső mozgásokat némely írók reflex mozgásoknak hiszik, mások az öröm, s fájdalom által létrehozott önkénytelen mozdulatokban találják azokat. Bármiként is legyen ez, *ily* mozgások akár mily nagy száma sem építheti fel a Tér azon fogalmát, a melylyel felnőtt korunkban birunk, nem juttatja az illető egyént azon meggyőződésre, hogy tér objective létezik. Mint a következő fejezetben látni fogjuk, még arra sem tanítják meg, hogy ő, mint kiterjedt test létezik, bármennyiszer is érintette meg mozgó tagjaival saját testét. Csak egy dolog képes benne az objective létező Tér fogalmát megállapítani és ez az a tudomás, hogy ama mozgási érzeteket folyton és határ nélkül létrehozhatja, a mikor akarja. Tegyük fel, hogy miután egy ideig csupán akaratlan mozgásérzetei, vagyis az elmélet szerint, térjelenései voltak, időről időre feltámad benne az akarat, e jelenésekkel birni, mikor azok önkényt nem jelennek meg. Ime, valahányszor akarja, akarata teljesül; valóban nem vagyunk képesek mozogni akarni a nélkül, hogy ne mozognánk. E meggyőződését fogja úgy kifejezni, hogy egy *Tér létezik*. Nos épen ezen lényeges elemet felejtették ki a szóban forgó térelmélet kifejtői. Nem találom, hogy akár Bain, akár Mill, akár Spencer súlyt tulajdonított volna a Tér létében való hitünk megállapítására nézve mozgásaink az *akarat által való folytonos és határnélküli létrehozhatóságának*. Még hallgatólag sem foglaltatik az elméleteikben¹ és ezért a Tér létében való hitünknek azon elemzése, melyet ők adtak, legalább is hiányos.

¹ Sőt Spencer szükségét is érzi annak, hogy ezen hézagot másképp betöltse, de ezt egy nagyon különös módon teszi. Miután ugyanazon mozgásnak többszöri véghezvitele alkalmával ugyanazon helyen különböző dolgokat észleltünk, «bekövetkezik» — úgymond a «Principles of Psychology» II. kötetének 184. lapján — «hogy azon helynek képzete, a mely ezen mozgások mindegyikét kíséri, különválik (dissociated) tudomásunkban a dolgoktól és benyomásoktól. Minthogy sok ily mozgás van, bekövetkezik, hogy számtalan ily helyet, mint a testektől külön létezőket fogunk

A másik elmélet, melyet itt vázolni akarok, abból indul ki, hogy bizonyos, vagy némelyek szerint valamennyi főjelenéseinkkel a kiterjedés jelenése eredetileg is együtt jár, a nélkül, hogy mozognánk. Így, azt mondják, már eredetileg terjedtebbnek érezzük, egy nagy, mint egy kis daganat fájdalmát, különböző terjedtségűnek az érzetet, melyet egy nedves vászon darab bőrünkre tapasztása okoz, a szerint, a mint az nagyobb vagy kisebb; terjedtséget érzünk, ha tenyerünk az asztalon nyugszik; a mozdulatlan szem is eredetileg terjedtnek, sőt mélységgel, a harmadik iránynyal bírónak látja a maga látási területét. A bármikor megjelent terjedtségben, minden mozgásnélkül is a kiválasztó figyelem részeket s azok közt térbeli viszonyokat talál meg, továbbá képzettársulás folytán, t. i. az által,

fel. Minthogy az első és minden következő észleletnél minden helyet az alanynyal együtt létezőnek tudunk, bekövetkezik végre, hogy számtalan ily együtt létező hely vagyis a Tér tudomása keletkezik bennünk.» — Ez Spencernél annak előadása, hogyan jutunk az egységes, objective létező Tér fogalmához. Ám ezen előadás utolsó két tétele merő sophisma. Nagyon furcsa fogalma volna fejünkben a világnak, ha mindazon tulajdonságokat, a melyeket különböző alkalmakkor, különböző jelenéseinkben közöseknek tapasztaltunk, és a melyeknek *képzete* ezért különválnak, disszociálódik a jelenések *képzetétől*, a jelenésektől külön objective létező entitásokká hypostasálnók és még furcsább, ha azt hinnők, hogy mindazon dolgok, a melyeket különböző alkalmakkor egyidejűeknek tapasztaltunk *az alanynyal*, egyidejűek maradnak *egymással* az idők végeig; hiszen minden jelenést egyidejűnek tudunk az alanynyal. A fentebbi előadás mintájára azt lehetne mondani: «Miután azt tapasztaljuk, hogy a benyomásoknak különböző nemeit egyaránt kíséri a gyönyörnek egy bizonyos foka, bekövetkezik, hogy a gyönyör e fokának képzete különválnak tudomásunkban a minőségektől és benyomásoktól. Minthogy továbbá a gyönyörnek számtalan különböző foka létezik, bekövetkezik, hogy a gyönyörnek számtalan különböző fokát mint minőségektől és benyomásoktól külön *létezőket* fogjuk fel. Minthogy végre az érzés első és minden következő esetében a gyönyörnek minden egyes fokát az alanynyal egyidőjűleg létezőnek tudjuk, a gyönyör számtalan ily egymással egyidejűleg létező fokának tudomása keletkezik bennünk.» Az igazság a következő: Abból, hogy különböző dolgokat ugyanazon egy helyen észlelünk, csupán azt tanuljuk meg, hogy ugyanazon hely jelenése nincs mindig összeköttetésben *ugyanazon* dolog jelenésével. Minden testtől (anyagtól) külön „létező” (megjelenő) helyek fogalmához csupán az által jutunk, hogy tényleg üres helyeket észlelünk. De mindeddig a helyeknek csak alanyi megjelenéséről van szó. Mindezen tapasztalatok meg nem alapítják hitünket jelenéseinktől függetlenül, objective állandóan létező helyekben; ezt a hitet csak azon tényből vonjuk le, hogy bármely pillanatban számtalan hely közül bármelyiket jelentethetjük meg akaratunkhoz képest, vagy (helyesebben) e tényt magát fejezzük ki más szóval úgy, hogy számtalan hely, vagyis egy vége nem érhető egységes Tér objective létezik.

hogy minden megjelenő hely felidézi más réggebbsen megjelent helyek emlékezetét, megjelenik szintén minden mozgás nélkül e részek, vagy az egész megjelent térnek térbeli viszonya egyéb helyekhez. Ha minden vagy legtöbb jelenésünk terjedt és helyi viszonyban jelenik meg egymással, akkor, azt hiszi az elmélet, e terjedtségek és viszonyok synthesise megadja az egységes Tér fogalmát. Igen ám, de ez a Tér e fogalom szerint csak egy gondolatban létező continuum lesz. Hogy miért, már kifejtettem a szakasz elején, a hol ezen elmélet implicite biráztatott.

A térjelenések ezen elmélete az előbb jellemzett mozgási elmélettel szemben, mint elenzék lépett fel és az én véleményem szerint nála van az igazság; a Brown, Bain, Mill, Spencer és Wundt által hirdetett mozgási elméletet Stumpf, Ward, James jeles újabb írók ellene felhozott érvei által megezáfoltnak tekinthetjük. De egy pontra nézve terjedtség eredeti voltát állító elmélet sem nélkülözheti a mozgást, és ez az egységes Tér létéről való fogalmunk magyarázata. Persze nem kell egyúttal azt elfogadnia, hogy a mozgások termegjelentő képessége azon érzetekben rejlik, a melyeknek azt a régibb iskola tulajdonította.

III. FEJEZET

A külvilág objectiv léte.

Az anyag, illetőleg a dolgok objectiv létében való hitünk csak a Tér objectiv létében való hitünk folytán áll elő, és így közvetve ugyanazon föltételekhez van kötve, mint ez.

Léptessük fel ismét mozgásképtelen és ennélfogva a Tér objectiv létéről tudomással nem, habár térjelenésekkel igenis bíró, egyénünket. Ez az egyén teljesen (vagy legfőlebb csekély hiányokkal) birhatna az anyag és a dolgok azon fogalmával a melylyel mi birunk, de nem birhatna fogalommal annak, illetőleg azoknak objectiv létéről. A bizonyos terjedtséggel és alakkal bíró tapintási és nyomási jelenéseket ugyanis, melyek neki időről időre teste valamely pontján megjelennek, vagy a bizonyos alakú és nagyságú tért elfoglaló szines felületeket, melyek mozdulatlan szemei előtt megjelennek, vagy mind a kettőtne, nevezhet anyagnak, épúgy mint mi. Tapasztalat útján megtanulhatná, hogy bizonyos faj-

tāju (puha, kemény, sima, érdes) tapintási érzetekkel, vagy bizonyos színekkel bizonyos alak és nagyság jár szabály szerint együtt, sőt némelyekkel még bizonyos hő, hang és szag és az összetartozó jelek e különböző csoportjait nevezheti különböző dolgoknak épúgy mint mi, De ezen anyag és ezen dolgok csak subjectiv jelenések és jelenéscsoportok lennének reá nézve. Ama tapintási és nyomási és a velök összekötött többi jelenések épúgy megjelennek és megszűnnek, mint képzetei, indulatai vagy akarásai; hogyan, mily értelemben higyeje, hogy azok objective létező dolgok megjelenései? Ha tudja, hogy valamely pillanatban meglevő jelenéseinek bizonyos tulajdonságai, (azok, melyeket a harmadik fejezetben tárgyaltam) azok jelenlétével egyidejűleg objective léteznek, talán eszébe jut azt hinni, hogy az épen jelenlevő dolgon vagy dolgokon kívül egyidejűleg más dolgok objective léteznek, de ha meg akarja tudni, úgy van-e, belátja, hogy csalódott. Bármily erősen akarna valamely időpontban más dolgokat megjelentetni, mint a milyenek jelen vannak, akarata eredménytelen. Egy ideig vállát egy lágy, kellemes tapintású, hűvös valami érinté, a mely igen jó illatot árasztott; e perczben mind e jelenések megszűntek. Bármily erősen akarná is újra megjelentetni a virágot, melyet a szél előbb vállára dobott és később onnan megint elvitt, az nem jelenik meg újra; *hogyan, mily értelemben* higyeje ő, hogy az azért objective most is létezik? Nincs ez máskép a dolgokra nézve, melyek a szemei előtt folyton jelenlevő térdarabban megjelennek. Ezek két-félék lehetnek. Vagy mozgó dolgok, melyek megjelennek és ismét eltűnnek; ezekre nézve ugyanaz áll, a mit a tapintott dolgokról mondtunk. Vagy állandóan jelenlevők; ezek állandó subjectiv jelenések.

Tegyük föl, hogy egyénünk azt tapasztalja, hogy ha a dolgok, melyeket a szemei előtt levő térdarabban lát, feléje mozognak, egy bizonyos időpontban a látás jelenések megszűnnek, és tapintási és nyomási jelenései támadnak; tapasztalja továbbá, hogy bizonyos hő-, hang- és illat-jelenésekkel, a melyekhez, ha a szemei előtti térből erednek, szín, látott alak és látott terjedtség vannak kötve, ezek helyett tapintási és nyomási jelenések járnak együtt, ha testének egy pontján birják helyüket; fejezze ezt ki úgy, hogy ugyanazon dolgok láthatók és tapinthatók; sőt csinálja meg egy elvont fogalmát az állandó nexusnak, a mint Spencer nevezi, mely e csoportokban megjelenő jelenések közt fenáll, annak, a mi mind látható, mind tapintható, mind hővel, hanggal és illattal bir, és nevezze azt állagnak, akár egy

metaphysikus; tapasztaljon az előtte jelen levő dolgokon változásokat, tapasztaljon e változások közt törvényszerű összeköttetéseket, tanulja meg, hogy bizonyos dolgok mindig bizonyos hatásokat gyakorolnak másokra, és fejezze ezt ki úgy, hogy bizonyos dolgok bizonyos erőt tartalmaznak, fejtenek ki. Mind e tapasztalatoknak tárgyai csak jelenések és jelenés-csoportok; e törvényszerűségek mind csak jelenései folyásának törvényszerűségei lesznek, az állag csupán jelenés-csoportok elvont fogalma és az erő jelenések tulajdonsága lesz. Az anyag mind e tulajdonságainak ismerete nem foglalja magában objectiv létének ismeretét, mint némely psychologusok állítják. Mind e tények képzetei, melyek a dolgok által keltett elsődleges jelenésekkel együtt bennünk támadnak (az érzéklet u. n. képzetbeli, értelmi, ideális vagy intellectualis elemei) és a melyek amaz elsődleges jelenéseket dolgok vagy tárgyak jelenéseivé teszik, még nem teszik objectiv existenciák jelenéseivé; a dologfogalom, melyhez vezetnek, egy subjectiv fogalom.

Nincs nagyobb hatással e tekintetben a saját test állandó jelenléte, illetőleg ennek állandó lehetősége sem, a mint talán gondolni lehetne. Azt szokták mondani, hogy a saját test mindig jelen van. Ez voltaképen nem egészen igaz, de ha mindenki előtt saját teste valóban állandóan egyformán jelen volna, akkor az egy állandó subjectiv jelenés volna, azonban e körülmény semmiképp sem végezne e test objectiv létének fogalmára és arra a felfogásra, hogy ama jelenés egy objective létező test észrevétele, és még kevésbé vezethetne más dolgok objectiv létének fogalmára. Igazában úgy áll a dolog, hogy egyfelől testünk folyton nyújt nekünk bizonyos «testi (organicus) érzetek»-et, különböző időben különbözőket, másfelől akaratumk által (t. i. szemeink reájok irányzása vagy megérintésök által) testünk legtöbb részének bármely pillanatban megjelentethetjük látott vagy tapintott képét.¹ E két tény közül az első szintén nem vezet el semmiképp sem a test, sem egyéb dolgok objectiv létének fogalmához; ellenben véleményem szerint ez utóbbi tény valóban az, melyet úgy fejezünk ki, hogy testünk objective létezik. Ha föltevészerű egyénünk kezeinek és szemeinek oly mérvű akaratos mozgására mégis képes, hogy a mikor akarja, teste azon részeit láthassa és megtapogathassa, a melyekkel mi is megtehetjük ezt, akkor keletkezni fog benne azon hit, hogy

¹ Ezekon kívül megjelentethetünk bármely pillanatban bizonyos egyéb jelenéseket, pl. hangokat, mozgási érzeteket stb., melyek mind úgy nevezhetők, hogy testünkről való jelenések.

teste objective létezik azon értelemben, hogy bizonyos szín-, illetőleg tapintási jelenéseket akarata által bármikor meg tud jelentetni. Csakhogy e hit nem vezetné őt, a ki a Tér objectiv létéről nem bir tudomással, arra a hitre, hogy azon dologjelenések, melyek előtte időről-időre megjelennek, szintén objective létező dolgok jelenései, bármennyire is legyenek e jelenések analogok saját testének jelenéséhez, melynek jelenése szintén dologjelenés. Ellenkezőleg, minthogy ama dologjelenések nem jelennek meg előtte, a mikor akarja, különbséget kellene tennie testének jelenése közt, mely egy állandóan objective létező dolog jelenése és a többi dologjelenések közt, melyek időről-időre támadó, merőben subjectiv jelenések. Teste lesz az egyetlen objectiv dolog, melyet ismer; *milyen értelemben* is higgye, hogy a többi dologjelenéseknek megfelelő dolgok objective léteznek, a mikor nincsenek jelen? Más volna az eset, ha azt hinné, hogy *másvalahol* léteznek.

Hasonlóképen nem hozza meg a nyomásnak jelenése, melyet a dolgoktól nyerünk, a dolgok objectiv létének fogalmát, mint némelyek tanítják. Tegyük fel, hogy képzeletbeli egyénünk azzal a korlátolt akaratos (szándékos) mozgási képességgel bir, a mely, mint épen láttuk, szükséges, hogy a saját testének objectiv létében való hithez jusson és tegyük fel, hogy ujjjaival testének különböző részeit akaratosan megnyomja. Engedjük meg Spencer azon tanításának igazságát, hogy midőn ily tapasztalatok után a nyomás jelenését teste valamely részében, egy dolog ébreszti ennek előzményeül kénytelen egy oly energiát feltenni a dologban, mely rokon azon erőmegfeszítéssel, melyet ő kifejt és érez, midőn teste valamely részét megnyomja. Spencer szerint ezen anthromorphikus föltevés az objectiv létben való hit egy csirája. Ebben neki igaza is van; de ha e feltevés valóban bekövetkezik, akkor az (mint később bővebben látni fogjuk) a lélek (t. i. a magunkén kívül létező egyéb lelkek, vagy eszméletek) és nem az anyag objectiv létében való hit csirája. Az energia, melyet én dologjelenéseimben felteszek és a mely rám nézve valóban valami objectiv, még nem teszi ezen jelenéseket objective létező dolgok jelenéséivé; habár azon energia maga nekem meg nem jelenik, az mégis az én jelenéseim tulajdonsága; ha jelenéseim megszűnnek, nincs okom hinni, hogy akár amaz energia, akár más ama jelenéseknek megfelelő objectivum, még tovább létezik. ¹

¹ Bizonyára fölösleges ezen úgyszólván hosszú fejtegetések után külön kitüntetni.

De ne vizsgáljuk tovább, mi nem vezet el a dolgok objectiv létében való híthez, hanem nézzük, mi vezet el oda.¹

Képzeljük, hogy egészen mozgásképtelen egyénünk egy darab tért — ha csak azt a darabkát is, mely szemei látóterületét képezi — objectivnak ismer, oly értelemben, hogy az «bizonyos időre el-el-tűnik az eszméletből, daczára annak, hogy a szem mozdulatlan (t. i. akkor, ha más jelenés foglalja el az eszméletet), de úgy, hogy az egyén, akarata által bármely pillanatban (szintén) a nélkül, hogy szemét mozgatná ismét megjelentetheti.» (Főnebb 261. lap.) Ha e térdarabban bizonyos dolgok mindig helyt foglalnak, úgy, hogy egyénünk a térrel együtt bármely pillanatban megjelentetheti azokat is, akkor azt fogja mondani, hogy e dolgok ama térben objectiv léteznek,

Tegyünk végre föl ez egyén helyett egy másikat, ki a mozgás képességével azon mértékben bír, mint mi és tegyünk föl egyszerűség kedvéért körötte egy mozdulatlan és nem változó világot. Valahányszor ez az egyén jobbra, balra, föl vagy lefelé fordítja fejét és szemeit és a megfelelő tért magának megjelenti, abban bizonyos dolgok és pedig ugyanazon térdarabban mindig ugyanazon dolog jelenik meg neki. Ha elhagyja helyét és valamelyik irányban mozog, hasonlót tapasztal. E tapasztalatok folytán azon meggyőződésre jut, hogy minőség-jelenései nem mind oly véletlen, kiszámíthatatlannal és akaratától függetlenül megjelenő valamik, mint eddig — szembe helyezve őket a tulajdonság-jelenésekkel — gondolta; ellenkezőleg minden különös térdarabbal együtt akarata által megjelentethet egy bizonyos szint, alakot, tapintási jelenést stb., szóval egy bizonyos dolgot és a mint ama térdaraboknak akarata által való folytonos megjelentethetőségét úgy fejezi ki, hogy Tér objective létezik, épen úgy ama jelenéscsoportok megjelentethetőségét akarata által, melyek a Tér bizonyos darabjaihoz vannak kötve, úgy nevezi, hogy dolgok objective léteznek.

hogy valamint a passiv nyomás, az activ nyomás által előidézett ellenállási érzés sem vezet el az anyag objectiv létében való híthez.

² Remélem elemzésem eddig is kitüntette és még jobban ki fogja majd tüntetni azok elméletének helytelenségét, a kik felsorolván valamennyi különbséget a dologjelenések és a subjectiv-jelenések közt, azt mondják, hogy mind e különbségek folytán jelenéseinket két nagy osztályba sorozzuk, és az egyik osztályba tartozókat objectiv létezők jelenésénél tartjuk, a másikba tartozókat nem. *Egy bizonyos tulajdonsága* némley jelenéseinknek teszi azokat objectiv létezők jelenéseivé, mert objectiv létezni egy bizonyos értelemmel bír.

Ha egyszer azt hiszi, hogy a Tér objective létezik, úgy, mint láttuk, az esetleg megjelenő teret amaz objective létező Tér egy részének fogja föl; hasonlóépen a most szóban forgó meggyőződés megszerezte után a valamely pillanatban szemei előtt levő dolgot a végnélkül sok objective létező dolog egyikének tekinti, melyet azért lát, mert szemei előtt épen az által az elfoglalt tér van.

Igaz, hogy a fönnnebbi föltevés nem felel meg a valóságnak; a Tér világa nem mozdulatlan és nem változatlan. De ha a dolgok egy perczig sem maradnának nyugton, és pedig úgy, hogy csak egy pillanatra tűnnének fel a szem előtt, és mihelyt észre vétettek, el is tűnnének, vagy megváltoznának, akkor a [dolgok] objectiv léte nem is jutna tudomásunkra; mert bár más és más térre vetve tekintetünket, más és más dolgokat látnánk, minthogy ugyanez történnék szemeink előtt akkor is, ha azok mozdulatlanok, nem jutnánk arra a gondolatra, hogy a más és más dolgok feltünését, a más és más tér feltünésével és végre akaratumkkal hozzuk kapcsolatba. Nem hinnők, hogy a dolgok akaratumk számára készen álló, általa megvalósítható jelenéslehetőségek, hanem azt hinnők, hogy egymásután különböző dolgok csak oly véletlenül tűnek fel előttünk, ha mozgunk, mint ha mozdulatlanok vagyunk. A valódi világ e két véglet közt a középen van, nagy része mozdulatlan és hosszú ideig változatlan marad; azonkívül mozgó tárgyait, ha eltűnnek szemünk elől, szemünkkel kísérhetjük, s meggyőződhetünk arról, hogy más helyen akaratumk által megjelentethetjük őket, azaz, hogy ha eltűntek is szemünk elől, nem szűntek meg objective létezni. Hozzájárul ehhez az előttünk jelen levő dolgok változásának szemlélete alapján, mint látni fogjuk, az objectiv változás fogalma keletkezik bennünk és ennek folytán azon meggyőződésre jutunk, hogy bizonyos esetekben a dolgok, melyeket nem találunk eddig helyükön, «nem szűntek meg létezni, hanem csak megváltoztak». A dolgok mozgása és változásai daczára is megmarad tehát föltevészerű egyénünkben az a hit, hogy a Térben bizonyos dolgok, bár nem változhatatlanul bizonyos helyekhez kötve, és nem változatlanul, de általában a Térben objective léteznek.

De nem valamennyi minőség-jelenéseit találja egyénünk bizonyos helyhez kötötteknek úgy, hogy ama helylyel együtt, ha akarja, megjelentetheti, vagy elhagyhatja őket ellenkezőleg e jelenéseinek csak bizonyos osztályai ilyen természetűek, t. i. bizonyos nagyságú, színű, alakú és tapintású felületek, bizonyos hőmérsék, ellenállás, súly és iz,

esetleg bizonyos hang, szag és íz, továbbá bizonyos kellemes és kellemetlen érzések, melyek e jelenésekkel járnak, és azokkal megszűnnek. Ezeket éppen azért objective létező dolgok megjelenésének tekintik.¹ Más természetűeknek találja minőség-jelenéseinek egyéb osztályait, milyenek u. n. *testi* (organicus) *érzetei*, elmúlt jelenésekről való *emlékezései, képzetei, indulatai, vágyai és akarásai*. Testi érzetei néha összefüggni látszanak azzal, hogy mily helyen van és bizonyos dolgok közelségével, de legtöbbször függetleneknek találja őket e körülménytől: futhat a merre tetszik, főfájása vele fut és ugyanazon helyen, ugyanazon vagy hasonló dolgok közelében az máskor nem támad fel újra. Emlékezései, képzetei szintén nincsenek általában helyekhez és dolgokhoz kötve; ugyanazon helyeken, ugyanazon dologokkal egyszer ilyen, másszor olyan emlékezése vagy képzete jár és mi fő, ezek nem nyerne s nem vesztenek határozottságukból az által, hogy az illető hely vagy dolog felé közeledik, vagy attól távozik; ellenkezőleg visszaemlékezései és képzetei, melyeket valamely dolog felidézett, soká tarthatnak, miután már a dolog jelenése megszűnt, sőt ily jelenések legnagyobb bőségben akkor jelennek meg, ha behúnyt szemekkel a közötté lévő dolgokat észre sem véve, s róluk megfeledkezve ül. A félelem, bosszúság, meglepetés és szeretet indulatai, az öröm és fájdalom érzései, a vágyak s akarások, néha bizonyos dolgokhoz látszanak kötve, de további tapasztalat megczáfolja e látszatot, részben ugyanazon okokkal, melyek az emlékezetekre s képzetekre nézve forognak fenn, részben, mert azt tanítja, hogy ezen jelenések, a melyek látszólag, dolgokhoz, valóban képzetekhez vannak kötve, melyeket e dolgok előidéznek, részben és leginkább azért, mert az illető dolgok emléke és képzete is elégséges, hogy amaz érzelmeket, indulatokat stb. felköltse. A jó és rossz kedv érzelme még képzetek s emlékezésekhez sincs mindig kötve, keletkezik a nélkül, hogy tudná, miért? Mindezen jelenéseket tehát ellentétben állóknak találja a szín, ellenállás, súly alak, nagyság, hang, hő, szag és íz, jelenéseivel és a kellemes és kellemetlen jelenéseivel, melyek ezekkel össze vannak kötve. Míg ez utóbbiakat bizonyos helyen objective létező dolgok megjelenésének tartja, addig az előbbieket «csak subjectiv jelenések»-nek nevezi.²

¹ A minél fogva egyszersmind e jelenések tulajdonságjelenéseit, tartamát, helyét, intenzitását stb. úgy tekintik mint objective létező dolgok vagy tulajdonságaik tartamának, helyének, intenzitásának megjelenését.

² Ha egyik helyről a másikra menve, vagy irányozva valamely érzékünket,

Ez utóbbiak is birnak térbeli jelleggel, teste valamely részére utalnak, az emlékezések és képzetek a fejre, az indulatok, vágyak, akarások és érzelmek a mellre, a tesi érzések bármely testrésze. De ezen egész test csak egy parányi tért foglal el ama nagy Téren belül, melyben a különböző dolgok léteznek. Ezek alkotják az objectiv külvilágot, ama jelenések a subjectiv belvilágot. A fönnebbi elemzés szerint ezen subjectiv jelenésekre nézve sem hiányzik teljesen a külvilághoz, a bizonyos dolgokhoz vagy dologcsoportokhoz, (eseményekhez) ezáltal bizonyos helyhez és ezáltal akaratumkhoz kötöttség; a válaszfal a kétféle világ közt nem igen határozott; lehet, hogy egy teljes következetességgel általánosító philosophia előtt e válaszfal egészen eltűnik. De a nem-philosopháló közönséges tudat e választalat, habár határozatlanul és következetlenül elismeri és mi ennek jellemzésével és nem birálatával foglalkozunk¹

De a dolgok és a külvilág ama fogalma, melyhez egyénünk eddig eljutott, még nem az, a melylyel mi birunk; hiányzik belőle a dolgok változásai és egymásra hatásai objectiv voltának ismerete. Ez azonban csakhamar beáll. Azon tapasztalat, hogy előtte jelen levő dolgok idő folytán megváltoznak és azon hite, hogy ha akarná, más helyen más dolgokat jelentethetne meg, azon további hitetekeltik fel benne, hogy ha ama dolgokat tényleg megjelentetné, azokban is idő multával változások jelelnének meg neki. E hitét fejezi ki úgy, hogy a dolgok változnak, t. i. objective, szembe helyezve az ő jelenéseinek változásával s e hiténél fogva a dolgokban előtte bármikor megjelenő változásokat objective bennök úgyis végbe menő változások észleletének

ugyanazon helyhez mindig ugyanazon testi érzést, emlékezést, képzetet stb. találnók kövte, (egészen függetlenül az ugyanott létező dolgoktól) vagy a tapasztalat arra tanítana bennünket, hogy a legtöbb esetben, a mikor e tekintetben változás áll be, ennek oka, hogy ezen érzés, emlékezés, képzet stb. lehetősége egy más helyre költözött, akkor azt mondanók, hogy nemcsak dolgok léteznek objective a térben, hanem testi érzések, emlékezések, képzetek stb. (illetőleg ezeknek objectivumai, a melyekre most nincs nevünk és a melyekről ezen esetben azt mondanók, hogy észleljük őket, a mikor egy testi érzésünk, egy emlékezésünk vagy képzetünk van). Vagy ha úgy volna berendezve a világ, hogy minden dologhoz egy adott pillanatban egy bizonyos nemű, vagy bizonyos fokú testi érzés, emlékezés, képzet stb. tartozik, (úgy a mint hozzá tartozik egy bizonyos hőfok, szín vagy alak), mely megjelenik, ha a dologhoz közeledünk és megszűnik, a mint tőle távozzunk, akkor a dolgok tulajdonságai közé számitanók e megjelentethetőségeket is.

¹ Ide tartozik egy Függelék, l. 286. lapon.

tekinti. Miután továbbá bizonyos fajtájú előtte megjelent dolgokban, melyek bizonyos fajtájú, előtte megjelent dolgokkal bizonyos térbeli viszonyban jelentek meg, mindig bizonyos változások jelentek meg neki, szóval, miután azt tapasztalta, hogy az előtte jelen levő dolgok bizonyos törvények szerint hatnak egymásra: ama meggyőződésre jut, hogy ha más helylyel együtt a hasonló föltételeket megjelentetheti, hasonló következmények is jelennek meg neki ugyanott, vagy egy szóval, hogy a dolgok egymásra hatása objective történik. — Más szóval eljut az objectiv külvilág folyásának azon fogalmához, a melylyel mi birunk és a mely szerint az: objectiv dolgok az objectiv tér különböző helyein az objectiv időben való törvényszerű objectiv változásainak objectiv egymásutánja.

Ime míg annak ismerete, hogy jelenéseink közül bizonyos fajúak bizonyos csoportokban, mint dolgok jelennek meg, annak ismerete, hogy bizonyos dolgok bizonyos tulajdonságokkal birnak, bizonyos hatásokat gyakorolnak, bizonyos változásokon mennek át, bizonyos törvények alatt állanak, nem foglalja még magában (mint némelyek gondolják) a hitet, hogy e dolgok és változásaik, objectivak, addig azon egy tényt, hogy az épen jelenlevő dolgokon és azok változásain kívül akaratumk által másokat és azokban is változásokat jelentethetünk meg, e hit szavaival fejezzük ki.

Ezen eredményre úgy jutottunk, hogy vizsgáltuk, milyen úton keletkezhethének a szóban forgó hit egy képletbeli egyénben. Vajjon ez az illető hit keletkezésének *valódi* módja, egészen közönyös ezen eredmény igaz volta tekintetében. Analytikus alakban amaz eredmény úgy hangzik: Azon hitünk, hogy egy külvilág, más szóval egy világ a Térben, még más szóval anyag objective létezik, csupán más szóval való kifejezése azon hitünknek, hogy az objectiv Tér minden részével együtt anyagot is jelentethetünk meg magunknak akaratumk által. Mindazonáltal ama hypothetico-genetikus előadás nem volt fölösleges, mert habár a szóban forgó hit nem jelent egyebet, mint a mit most mondtam, keletkezésének (hacsak teljesen készen velük nem született) vannak bizonyos föltételei, a melyeket csak amaz előadás tüntethetett ki és a melyeket már itt ki kellett tüntetnem. Hiszen a Tér bármely részével együtt emlékezések, képzetek, indulatok, vágyok és akarások is megjelennek nekünk, sőt különböző helyekkel különbözők; mégsem tartjuk ezeket

objective létezők megjelenésének. Ennek oka, mint láttuk az, hogy *bizonyos* ily subjectiv jelenések nincsenek azon állandósággal *bizonyos* helyhez kötve, mint a dolog-jelenések. De az állandóság nem egy másik eleme az objectív lét fogalmának mint az objectiv lét legjobb angol elemzői hitték (hiszen jelenéseink tulajdonságait is objective létezőknek hisszük, habár csak egy pillanatig léteznek) az csak arra szolgál, hogy ama jelenések megjööttét a hely megjelenésével és ezáltal akaratunkkal összekötjük; arra tanít meg bennünket, hogy az anyagjelenések számunkra készen álló, akaratunkhoz képest megvalósítható, számunkra biztosított lehetőségek ellentétben a subjectiv jelenésekkel, melyek akaratunktól független, nem biztosított lehetőségek, eshetőségek. A jelenéslehetőségeknek csak e fajtát nevezzük, mint eddig is láttuk, objectív létezőknek és ezért szükséges a külvilág oly létében való hit keletkezéséhez az állandóság, melyről szólunk. Ha nem állana hatalmunkban bármely pillanatban tetszésünkhöz képest különböző helyek megjelenése között válogatnunk, hanem különböző helyek akaratunktól függetlenül jelennének meg nekünk, mint már tudjuk, nem jutnánk a hithez, hogy bármely pillanatban különböző helylyel egyszerre objective léteznek. Ezen esetben hiában jelennének meg ugyanazon helyeken állandóan ugyanazon anyagjelenések, nem foghatnók fel azokat objective létező anyag megjelenésének. Másfelől, ha a Tér minden részében volnának is anyagjelenéseink, de minden részében teljesen ugyanazok, akkor sem keletkeznék bennünk hit anyag objectiv létében, szintén azért, mert az anyagjelenést, mely egy új helyen keletkezik bennünk, nem kötnők össze ezen hely megjelenésével és általa akaratunkkal; hiszen állandóan ugyanezen jelenéssel birtunk volna, ha mozdulatlanok maradtunk volna is.

De e genetizáló előadás hasznos volt azért is, mert sokkal világosabban tüntette ki, mint tehette volna egy analytikus formájú, hogy mindegyikünk azon hite, hogy rajta kívül más eszmélő lények is vannak, a kiknek bizonyos időben és helyen oly dolog-jelenései vannak, mint volnának neki akkor és ott, nem képezi lényeges elemét a külvilág objectiv létében való hitnek, mint némely psychologusok tanítják. Láttuk, hogy egyetlen egy egyén, elég nagy értelmi erővel és elég hosszú élettal eljuthatna e hithez. Sőt az ellenkező nézet a legborzasztóbb hysterón-proterón. Hiszen az a hit, hogy más eszmélő lények vannak, maga is hit objectiv létben, sőt dolgok objectiv létében, mert e lényeket testtel bírónak hisszük, a mit nem lehet úgy

értelmezni, hogy megint más eszmélő lények eszméletére hivatkozunk. Az a gondolat, az a kérdés, mi lenne akkor, ha én nem lennék, de más eszmélő lények *léteznének*, vagy mi történik *ott, a hol én nem vagyok*, de más eszmélő lények *vannak*, még gondolat, kérdés, tépelődés formájában sem keletkeznék bennem, ha nem volna meg hitem az Idő, a Tér és dolgok objectiv létében, *azon értelemben, a melyet fönnebb kimutattam* és a mely nem foglalja magában más eszmélő lények fogalmát. Jelenéseim objectiv tulajdonságai csak az én számomra léteznek (másokra nézve csak azon közvetett úton, a melyek, mint a lélek objectiv létének tárgyalásánál látni fogjuk, legsubjectivebb jelenéseim is másokra nézve léteznek), mindazonáltal hiszek objectiv létőkben; sőt mi több az objectiv létezők azon nemei, melyeket eddig tárgyaltam két osztályba választhatók szét e szempontból: 1. oly objective létezőkre, melyek (közvetlenül) csakegy-egyén számára léteznek; ilyenek eddig csak a jelenések objectiv tulajdonságai; 2. oly objective létezőkre, a melyek valamennyiünk számára léteznek, ilyenek eddig Idő, Tér és Külvilág.¹ Egy osztályozás, melylyel még találkozni fogunk; az objectivumok egyéb nemeinél ugyanis, a melyekkel még foglalkozni fogunk, kérdezni fogjuk, vajon az egyik vagy a másik osztályba tartoznak-e.

Még egy pontot. Elemzésem természetének és helyességének kitüntetését megkönnyíti annak vizsgálata, hogy milyen viszonyban áll bizonyos metaphysicai iskolák nézetéhez. Némely idealisták elfogadnák ugyan elemzésem helyességét, megengednék, hogy a mit az emberek a külvilág objectiv létének neveznek, azon értelemmel bir, melyet megjelöltem, de tagadnák, hogy a mit az emberek annak neveznek, valóban hit külvilág objectiv létében; azt mondanák, épen ezen elemzés tünteti ki, hogy e hit csalóka, vagyis hogy az emberek, a kik azt mondják, hogy ők ezen értelemben egy külvilág létében hisznek, voltaképp csak jelenéseik meglétében¹ hisznek.

Az ily idealistákat a közönséges ember nem érti és kineveti. A felelet, melyet nekik saját álláspontjából adnia kellene, a következő volna. «Én hiszem, hogy száz mértföldre egy kert létezik, hogy ennek

¹ Egészen pontosan úgy áll a dolog, hogy jelenéseink objectiv tulajdonságai is részben a közös objectivumokhoz tartoznak, t. i. a dolgok jelenéseinek objectiv tulajdonságai. (V. ö. föntebb 280. lap 1. jegyzete.) Másfelől a külvilág sem egészen közös objectivum, mert ugyanazon dolog nem észleltetik teljesen egyenlően különböző egyének által.

¹ Ilyen idealista volt pl. Hume. ilyen nem volt Mill.

fáin most madarak csipkedik a gyümölcsöt, hogy ennek ugyanott további következményei lesznek és így tovább. Az igaz, én ezt csak abban az értelemben hiszem, hogy ha akarnám bizonyos jelenéseim lennének. De ez a lét független jelenéseitől. Akár akarom, akár nem, akár meglesznek tehát ama jelenéseim, akár nem, és bármi legyen jelenéseim tényleges folyama, hiszem, hogy az a kert stb. létezik. *Esse non est percipi* az én értelmem szerint».

A realisták nem fogják megengedni elemzésem helyességét; közülük némelyek azt mondanák annak az embernek, a ki az idealistának a fönnebbi választ adta: «Te, mint mondod, hiszed, hogy száz mértföldre innen bizonyos jelenéseid *lennének*, ha akarnád, vagyis elmondtad, mi *lenne* egy bizonyos esetben. Ezt én is elhiszem, de én azt is hiszem, hogy valami *tényleg van* ott. Mi van ott, a te hited szerint, *tényleg*, ha és a mi alatt nem fejtet ki akaratodat?» Emberünknek a következőket kellene felelnie: «Furcsa, hogy ezt újra kérjed. Hiszen már megmondtam, hogy azt hiszem, hogy a kert, a madarak, a gyümölcsök vannak ott tényleg. A mi jelenéseimben *lenne*, az tényleg objective *van*. Tényleges objectiv lét föltételes subjectiv megjelenés, megjelentethetőség az akarat által.»

Nem írok metaphysikát, ellenkezőleg csak a közönséges ember metaphysikáját akarom előadni. Nem mondom, hogy az embernek, a ki ama válaszokat adná, igaza volna akár az idealistával, akár a realistával szemben; de azt tartom, hogy az ő eszejárása a közönséges ember eszejárása.

I. Függelék az előző fejezethez.

Alany és tárgy.

E függelékben néhány megjegyzést kívánok tenni két igen elterjedt tévedést illetőleg, melyek az előző fejezet tárgyára vonatkoznak.

Az egyik alatt értem némely psychologusoknak a fönnt kifejtetteket épen ellenkező azon tanát, mely szerint jelenéseink bizonyos osztályait a szerint tartjuk objective létezők megjelenésének vagy merőben subjectiv jelenéseknek, a mint azokat függetleneknek érezzük, vagy tudjuk magunktól, vagy akaratunktól, vagy nem. Fönnebbi előadásom, remélem, nyilvánvalóvá tette ezen elemzés helytelen voltát. Mi függetlenebb tőlünk, akaratunktól, mint a jó kedv

vagy rossz kedv hangulata, és mi függ jobban akaratunktól, mint a jelenlevőtől különböző tér megjelenése, vagy a hegy megjelenése, mely hátunk mögött fekszik? Eltekintve az önkénytelen mozdulatoktól, e jelenések tisztán akaratomtól fügnek.

A másik tévedésben csaknem valamennyi újabbkori psychologus osztozik. Az újabb psychologusok csaknem kivétel nélkül úgy írják le ama megkülönböztetésnek keletkezését, melyet minden ember subjectiv jelenései és dolog-jelenései között tesz, mint egy különböztetés keletkezését az Én (Ego) és a Nem-Én, (Non-Ego) vagy az alany (Subjectum) és a tárgy (Objectum) közt; azt tanítják, hogy minden ember azon tapasztalati folyamat során, mely őt a külvilág objectiv léteire tanítja, azon jelenéseit, melyeket subjectiveknek is nevezünk, az Én-hez vagy alanyhoz sorolja, és azokat, melyek a külvilág részeinek megjelenései, a Nem-Énhez vagy tárgyhoz sorolja, és a kettőt szembeállítja egymással. E tant én egészen helytelennek tartom, és helytelensége, remélem, ki fog derülni az olvasó előtt is, ha a következőket meggondolja. Senki sem sorolja az Énhez, csak subjectiv jelenéseit; mindenki oda sorolja *összes* jelenéseit, dologjelenéseit is, és a Nem-Én alá nem a maga dolog-jelenéseit osztályozza, hanem az objective létező dolgokat. Ha az olvasó ezt meggondolja, világossá lesz előtte, hogy abban a tapasztalati vagy gondolati folyamatban, a mely az egyént arra viszi, hogy különbséget tegyen subjectiv jelenései és dologjelenései közt és a mely arra viszi, hogy ez utóbbiakat objective létező dolgok jelenéseitől fölfogja, még semmi sincs, a mi őt arra bírja, hogy *összes* jelenéseit, mint Én-t, összefoglalja és szembeállítsa az objective létező dolgokkal, mint Nem-Énnel, hiszen ez a két csoport sokkal heterogénebb, mint hogy egymással szembeállíttassék. De még világosabbá lesz ez az olvasó előtt, ha negatív kritika helyett, megjelölöm azt a folyamatot, a mely valóban az Én és a Nem-En és az alany fogalmához vezet az egyént. Ez annak megismerése, föltevése vagy sejtése, hogy más eszmélő lények is vannak, más eszméletfolyamok is lefolynak, mint az övé. Más eszméletfolyamokkal szemben, melyek reá nézve objective léteznek, nevezi azt, a mely előtte subjective megjelenve lefolyik Én-nek, azokat pedig nevezi Te-nek, Ó-nek, Nem-Énnek és miután egynél több ily eszmélő lény létéről nyer tudomást, keletkezik benne az alany általános fogalma és tekinti azt az egyet, melyet En-nek nevez egy subjectumnak több subjectum közt. A külvilág objectiv létében való hitnek keletkezéséhez, és a subjectiv

és dologjelenések közti különböztetés felállításához, mint a szövegből kitűnik és a mint nemsokára még jobban ki fog derülni, más eszmélő lények létének ismerete vagy föltételezése semmikép sem szükséges, de az Én vagy az alany, illetőleg subjectumok fogalmának keletkezéséhez elengedhetetlen. Az előbbi hittel bírhat az egyén az utóbbi fogalmak nélkül és a nélkül, hogy a maga jelenéseit a *maga* jelenéseiként fogná fel.

A külvilág létében való hit egyfelől és az Én vagy az alany fogalma másfelől, két különböző tapasztalati, vagy gondolat-folyamnak köszönik létüket. A philosophusok túlnyomó nagy részének ellenkező nézete a következőben találja magyarázatát: Mihelyt az egyén a külvilág objectiv létében való hithez eljut, valóban egy összetartozó fogalom-pár keletkezik benne, t. i. a külvilág dolgai objectiv létének fogalma egyfelől, és megjelenésüknek, vagy észleletüknek fogalma másfelől; hiszen azon hit voltaképen a dolog-jelenéseknek ezen szétválasztásában, vagy kettős magyarázatában áll. Másfelől, a mint az egyénben az a hit keletkezik, hogy az ő jelenésein kívül más lényeknek is vannak jelenéseik, okvetlenül meg kell különböztetni a *maga* dologjelenéseit más alanyokéitól, továbbá ez alanyok közül *A* jelenéseit *B* és *C* jelenéseitől. Azt mondja, hogy *Ő*, vagy *A*, vagy *B*, vagy *C* vesz észre egy dolgot. Ezen úton jó a külvilág és dolgainak fogalma correlatióba az *alany* fogalmával. De ez nem egy különös correlatio; a tisztán subjectiv jelenések is elkerülhetlenül belejutnak e correlatióba, csak úgy mint a dologjelenések. A jelenések mindkét fajtát minden esetben egy bizonyos alanyra kell vonatkoztatnunk, hogy megkülönböztessük őket más alanyok jelenéseitől. A külvilág *Tárgy*-ainak eredeti és tulajdonképi correlativuma e tárgyak *Megjelenése* vagy *Észlelete*, az *Én*-nek eredeti és tulajdonképi correlativuma nem a külvilág, hanem egyéb fajta Nem-Én, t. i. *Te* és *Ő*; az *Alany*-nak eredeti correlativuma a *Jelenés* általában, subjectiv jelenések ép úgy, mint dologjelenések, a *Tárgy* lélektani értelemben, Locke értelmében.

Ezért az előző fejezetnek, semmikép nem volt szándéka a külvilág objectiv létében való hit keletkezésének kérdésével együtt az Én, vagy az alany fogalmának keletkezését előadni. Ez utóbbi dolgotatom második, a meg nem jelenő objectivumokkal foglalkozó részének feladata, mert csak e rész fogja tárgyalni az Én fogalmának igazi correlativumát, a hitet mások eszméletében, a mely egy hit egy soha meg nem jelenhető objectivumban.

II. Függelék az előző fejezethez.

A mozgásról mint helyváltoztatásról.

Nagyon valószínű, hogy az egységes Tér objectiv létében való hitnek, sőt részben helyek azonosságáról és különbözőségéről való fogalmaink keletkezése is ugyanazon feltételektől függ, a melyeket fennebb a külvilág objectiv létében való hitre nézve kifejtettem, habár azon függés az előbb uevezett hit analytikus tárgyalásánál nem tűnt ki.

A mi a helyek azonosságáról és különbségéről való fogalmainkat illeti, különböző esetei vannak annak, hogy helyek különbözőségét konstatáljuk. Így egyik esete az, midőn egy látva vagy tapintva jelen levő térdarab egyszerre jelenlevő részeit különböző helyeknek ismerjük fel; egy másik esete, midőn egy hangot más helyről jövőnek ismerünk fel, mint egy előzőt; egy harmadik esete, midőn a térdarabot mely nekünk szemünk vagy testünk más részének *mozgása* vagy egész testünk helyváltoztatása után megjelenik, egy az előtt jelenvolttól különböző térdarabnak mondunk. Csak ez utóbbi különböztetésről, melyen, mint láttuk, az egységes Tér objectiv létében való hitünk a legnagyobb mértékben alapszik, van itt szó. A felnőtt ember — mint az egységes Tér objectiv létében való hit tárgyalásánál is említettem — két egyenlő alakú és terjedelmű térdarab-jelenést, melyeket ily mozgás elválaszt, *pusztán a mozgás subjectiv érzete alapján* vagy *különböző helyek, vagy ugyanazon hely megjelenéseinek* mondja. Azt, a mi a mozgási érzetben e tekintetben irányadó, és a minek természetét kutatni nem szándékom, az említett helyen helyváltozás-jelenésének neveztem. — Két térdarab-jelenés, a melyet egy helyváltozás jelenése elválaszt, okvetlenül vagy ugyanazon hely vagy különböző helyek megjelenései a felnőtt ember tudata szerint. Két ily térdarab-jelenés csupán egyben különbözhetik egymástól: az egyéb jelenésekben, melyek bennök foglaltatnak; de az, vajjon van-e ily különbség vagy nem, teljesen közönyös a felnőtt embernél azonosságuk vagy különbözőségük állítása tekintetében.

Habár ez így van, azt lehetne mondani, hogy a mozgás által egymástól elválasztott térdarab-jelenések azonosságának vagy különbözőségének ezen fogalma nem keletkezett volna bennünk, ha a Tér

különböző helyei nem nyujtanának rendszerint különböző és meglehetősen állandósággal azon helyekhez kötött anyagjelenéseket. Azt mondhatná valaki: «Ha a Tér minden részében ugyanazon anyagjelenéseink volnának, nem mondanók a térdarab-jelenést, mely valamely mozgásunkat követi, más hely megjelenésének, mint a mely azelőtt jelen volt, hanem azt mondanók, hogy mindenféle mozgásaink közepette folyton *ugyanazon* vagy *ugyanoly*, vagy egyenlő *térdarabok* vannak jelen előttünk vagy jelentethetők meg tapintásaink és szemeink kinyitása által. Bármennyire spatiális természetű is legyen a helyváltozás jelenése, nem fognók fel *helyváltozás* jelenésének a nevezett esetben. Két térdarab jelenésnek általa való elválasztatása nem elég, hogy azokat különbözőkké bélyegezze. Épen azért hiányoznék a nevezett esetben ilykép elválasztott térdarab-jelenések azonosságának és a visszafordulásnak vagy visszatérésnek megfelelő fogalma. — Viszont ezen fogalom akkor is hiányoznék, ha a ma különbözőknek nevezett helyeken különböző anyagjelenéseink volnának, de ezek nem volnának állandósággal kötve az illető helyekhez, és ebben az esetben mint következmény hiányoznék a mozgás által elválasztott helyek különbözőségének megfelelő fogalma. Szóval csak az egyes helyekhez kötött anyagjelenések azonossága és különbözősége kelti fel bennünk kezdetben a mozgások által elválasztott térdarab-jelenések azonosságának és különbözőségének fogalmát; és csak minthogy amaz első azonosság és különbözőség rendszerint bizonyos mozgásérzetekhez van kötve és miután a dolgok objectiv változásának és helyváltozásának fogalmát megtanultuk, mondjuk ama mozgási érzeteket helyváltozás jelenéseinek *általában* és tekintsünk el a helyek tartalmától azonosságuk vagy különbözőségük megítélésénél.»

Ha ez igaz, ha mozgásaink helyváltoztató erejéről való fogalmunk *keletkezése* csak annak folytán volt lehető, hogy a Tér különböző részeihez különböző anyagjelenések vannak kötve és ugyanazokhoz meglehetősen állandósággal ugyanazok, akkor ugyanez volt föltétele a Tér objectiv léteben való hitünk keletkezésének, mely, mint láttuk, nem más, mint hit, hogy akaratos mozgásaink által bármely időpontban más helyeket jelentethetünk meg, mint a melyek esetleg akkor jelen vannak. De melleleg megjegyzem, — és e képzeletbeli constructió nincs haszon nélkül tulajdonképi tárgyunk megvilágítása szempontjából — hogy ha e föltétel nem is volna teljesítve a dolgok rendje által, a tényt, hogy ama jelenéseknek, melyeket ma helyváltoztatás jelenése-

nek nevezünk, különböző minőségeit (irányait) határtalan terjedelemben, folyton megjelentethetjük akaratumk által, akkor is kifejezné vagy legalább kifejezhetné az emberiség általában követett terminológiája szerint egy objectiv entitásban való hit gyanánt, csakhogy ez entitás nem volna egy mozdulatlan entitás, mint a Tér, hanem az Időhöz hasonlóan folyton folyó, soha vissza nem térő entitás, avval a különbséggel, hogy egyszerre különböző irányokban folyónak fogók fel.

A mozgásaink helyváltoztató erejéről való fogalmunk keletkezésére vonatkozó ezen tant, csak mint lehető, adtam elő. Tudva van az olvasó előtt, hogy az az irodalomban képviselve van. De képviselve van az ellenkező tan is, hogy mozgásaink helyváltoztató erejéről való fogalmunk már mozgásaink subjectiv érzetének természete által adva van teljesen függetlenül a Tér hatalmától.

E két elmélet között döntení azon psychologusok feladata, a kik a tér-észlelettel foglalkoznak. Az egységes Tér objectiv létében való hitre vonatkozó elméletem igazsága tekintetében e kérdés közömbös. Mert a mi a fogalom elemzését illeti, kétségtelen, hogy ma helyváltoztató erőt tulajdonítanak az emberek mozgásaiknak, függetlenül a szóban levő helyek tartalmától és visszatérő erőt bizonyos mozgásoknak, és így az első elmélet netaláni igazsága nem ront az előző fejezetben adott elemzésem érvényességén. A mi pedig a geneticus kérdést illeti, kétségtelen, hogy az egységes Tér oly létében való hit, ha csak velünk nem született, a külvilág objectiv létében való hittel *együtt* keletkezett, mert mind a kettőre ugyanazon mozgásainknak kellett bennünket vezetniök és így ezekben is közönyös a kérdés, a mint az a geneticus kérdés tárgyalásánál is ki fog tűnni.

Csak e negatív eredmény kitüntetése végett iratott e függelék.

(Vége következik.)

Pikler Gyula.